

بررسی ساختار و عملکرد سازمان های غیردولتی زیست محیطی و نقش آن ها در فرآیند توسعه شهری استان تهران

اکرم الملوک لاهیجانیان^۱

رضا ارجمندی^۱

ناصر محرم نژاد^۱

مجتبی جمشیدی دلجو^{۲*}

jamshidi_delju@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۸۷/۵/۲

تاریخ دریافت: ۸۷/۱/۲۰

سازمان های غیردولتی زیست محیطی از مراکزی هستند که می توانند مشارکت های مردمی را در حفاظت از محیط زیست جهت دهی و هدایت کرده ، با متمرکز نمودن تلاش های فردی و جمعی ، بازدهی ها را افزایش دهند. سازمان های غیردولتی زیست محیطی در دهه اخیر رشد کمی چشمگیر داشته اند، اما رشد کیفی این سازمان ها نتوانسته است چون رشد کمی آن ها منحنی رو به بالایی داشته باشد که علل این امر باید مورد بررسی قرار گیرد. به منظور افزایش میزان مشارکت سازمان های غیردولتی زیست محیطی استان تهران در فرآیند توسعه شهری شناخت عوامل مؤثر بر رشد و گسترش این سازمان ها از طریق یک تحقیق علمی ضروری به نظر می رسد که هدف اجرای این تحقیق را تشکیل می دهد. جامعه آماری در این تحقیق شامل ۸۰ مدیر و ۱۸۵ عضو سازمان های غیردولتی زیست محیطی استان تهران و مجموعاً ۲۶۵ نفر می باشد. در مجموع با جمع بندی دیدگاه های مدیران و اعضای سازمان ها نتیجه گیری گردید که این سازمان ها در فرآیند توسعه شهری استان تهران اثرگذار هستند. لیکن این اثرگذاری بسیار محدود است و میزان اثر بخشی فعالیت ها به هیچ وجه با اهداف و رسالت واقعی این سازمان ها مطابقت نداشته است.

واژه های کلیدی: ساختار، عملکرد، سازمان های غیردولتی زیست محیطی، توسعه شهری، مشارکت مردمی.

۱- استادیار دانشکده محیط زیست و انرژی دانشگاه آزاد اسلامی ، واحد علوم و تحقیقات تهران

۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد مدیریت محیط زیست دانشگاه آزاد اسلامی ، واحد علوم و تحقیقات تهران* (مسئول مکاتبات)

مقدمه

مشارکت در کشور ما پدیده تازه ای نیست. اما با رشد شهرنشینی و به تبع آن تغییر الگوهای مشارکت، لزوم بازبینی در این مفهوم و ارائه الگوهای مشارکت پایدار مردم، متناسب با نیازهای امروزی شهروندان احساس می‌گردد. توجه دولت به مشارکت، فزونی آگاهی مردم نسبت به این امر خطیر و تلاش در جهت ایجاد جامعه مدنی گواه این مدعا است. نقش مشارکت مردمی در توسعه پایدار شهری از تازه ترین مباحث مشارکت می‌باشد. این مشارکت یکی از الزامات زندگی شهری است و هنگامی تحقق می‌یابد که شهرنشینان از حالت فردی که صرفاً در مکانی به نام شهر زندگی می‌کنند درآیند و به شهروند بدل شوند (۱).

اولین سازمان غیردولتی زیست محیطی در ایران گروه روستاییان اشکذر یزد بود که در سال ۱۳۴۹ با هدف تثبیت شن های روان و بیابان زدایی فعالیت خود را آغاز نمود. بعد از اجلاس ریو و به تبعیت از جنبش جهانی محیط زیست، سایر سازمان های غیردولتی زیست محیطی در ایران از اوایل دهه ۷۰ شکل گرفته و به تدریج تاکنون در حال رشد و گسترش هستند. این سازمان ها نقش مؤثری در تسریع به اهداف حفاظت از محیط زیست، کاهش آلودگی و ترمیم خسارات زیست محیطی دارند (۲ و ۳).

سازمان های غیردولتی زیست محیطی از یک طرف به علت ضرورت جامعه مدنی به وجود آمده اند و نقش آن ها در بدو امر، آگاه سازی عمومی از مسایل زیست محیطی است و از سوی دیگر نیز به نوعی ناظر بر عملکرد دولت و حکومت در کارهای زیست محیطی محسوب می‌شوند. در نظام حکومتی جامعه از دو دیدگاه این موضوع قابل بحث است: نخست این که سازمان های غیردولتی، نقش آگاه سازی عمومی را به درستی انجام داده و اطلاعات نادرست در اختیار مردم قرار ندهند و سبب تشویش افکار عمومی نگردند. از طرف دیگر مشارکت مردمی برای حفاظت محیط زیست بیش از پیش تقویت شود که این کار یکی از نیازهای مدیریت خردمندانه محیط زیست در کشور محسوب می‌گردد (۴ و ۵).

ساختار هر سازمان غیردولتی، بیانگر خصوصیات و ویژگیهای آن سازمان بوده و به واسطه‌ی آن، سطح رشد یک سازمان غیر دولتی تشخیص داده می‌شود و بنابر عناصر ساختاری هر سازمان غیر دولتی، گرایش و اهداف اصلی آن سازمان مشخص می‌گردد. چنانچه سازمان های غیر دولتی زیست محیطی با تأکید بر حفظ محیط زیست در جهت تحقق آن از طرق مختلف چون بهبود، ارتقاء، حفظ و ... می‌کوشند و به تبع آن هر چه ساختار یک سازمان غیر دولتی از انسجام و پایه مدیریتی قوی تری برخوردار باشد، در سطح ممتازتری در حیطه فعالیت های خود قرار می‌گیرد. در نگاهی جامع‌تر، ساختار یک سازمان غیردولتی در بردارنده عناصر تشکیل دهنده آن سازمان، هم چنین روابط حاکم بر آن ها است. ساختار سازمان های غیردولتی، بدین‌گونه دسته‌بندی شده‌اند: ۱- نهادهای مؤثر اجتماعی ۲- تشکیلات ۳- رهبریت گروه ۴- مدیریت ۵- هدف از تأسیس ۶- رسمیت یافتگی و پویایی گروهی ۷- اعضا ۸- منابع (توان اقتصادی)

از جمع‌بندی موارد طرح شده، چهار ویژگی عمده را در خصوص ساختار سازمان های غیر دولتی می‌توان برشمرد: ۱- تقریباً تمام سازمان های غیر دولتی متشکل از افرادی است که انگیزه بالایی برای فعالیت در جهت هدف خاص دارند. ۲- اعضا در سازمان های غیردولتی به طور داوطلبانه فعالیت می‌کنند. ۳- بیشتر سازمان های غیردولتی به دنبال سود به معنای کسب درآمد نیستند، به عبارت بهتر اکثر سازمان های غیردولتی غیر انتفاعی می‌باشند. ۴- غالباً این سازمان ها با توجه به اهداف ویژه‌ای تعریف می‌شوند (۶). سازمان های غیردولتی زیست محیطی در کشورهای توسعه یافته از طریق فعالیت های تبلیغی و ترویجی، دولت ها و بخش خصوصی را در کشورهای خود و حتی کشورهای در حال توسعه تحت فشار می‌گذارند تا فعالیت های مخرب محیط زیست را تغییر دهند. لذا می‌توانند در توسعه شهری پایدار نقش مؤثر و مثبت داشته باشند (۷). در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران با توجه به ساختارهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی و

در این تحقیق جهت تحلیل مسایل مرتبط با موضوع با استفاده از طیف لیکرت، سئوالات پنج گزینه ای در دو سری پرسشنامه و بر اساس فرضیه تحقیق طراحی گردید. پرسشنامه اول ویژه مدیران و پرسشنامه دوم ویژه اعضای سازمان ها تدوین گردید. با استفاده از آزمون آماری پارامتری پیرسون، روابط همبستگی بین متغیرهای تحقیق بررسی گردید و فرضیه تحقیق به اثبات رسید.

فرضیه تحقیق و اثبات آن بر اساس نظرات مدیران :

فرضیه تحقیق : ساختار سازمان های غیردولتی زیست محیطی بر عملکرد آنها در راستای اهداف توسعه شهری مؤثر است.

اثبات فرضیه تحقیق : ضریب همبستگی $0/275$ و سطح معناداری $0/001$ محاسبه گردید. چون میزان سطح معناداری از میزان خطا در سطح $\alpha = 0/01$ کمتر است، فرض وجود رابطه معنادار بین ساختار و عملکرد در راستای اهداف توسعه شهری تأیید می گردد.

موانعی که وجود دارد سازمان های غیردولتی زیست محیطی به طور قابل ملاحظه ای فعال نبوده و نمی توانند نقش مؤثری در فرآیند توسعه پایدار شهری ایفا نمایند (۸).

روش تحقیق

این تحقیق توصیفی و از نوع گذشته نگر می باشد. در این تحقیق هدف توصیف شرایط پدیده های مورد بررسی از گذشته تا به امروز است.

جامعه آماری در این تحقیق شامل ۲ دسته است : الف- مدیران سازمان ها به تعداد ۸۰ نفر ب- اعضای سازمان ها به تعداد ۱۸۵ نفر و مجموعاً در برگزیده ۲۶۵ مدیر و عضو سازمان های غیردولتی زیست محیطی موجود در استان تهران می باشد. جهت گردآوری اطلاعات در این تحقیق از سه روش استفاده گردیده است : ۱- مطالعات کتابخانه ای ۲- پرسشنامه ۳- مصاحبه

فرضیه مورد بررسی بیانگر این است که ساختار سازمان های غیردولتی زیست محیطی بر عملکرد آن ها در راستای اهداف توسعه شهری مؤثر است.

آزمون پارامتری از نوع پیرسون

		ساختار	عملکرد
ساختار سازمان های غیردولتی	ضریب همبستگی پیرسون	۱	$0/275^{**}$
	سطح معناداری	۰	$0/001$
	تعداد مشاهدات	۸۰	۸۰
عملکرد در راستای توسعه شهری	ضریب همبستگی پیرسون	$0/275^{**}$	۱
	سطح معناداری	$0/001$	۰
	تعداد مشاهدات	۸۰	۸۰

** = وجود رابطه معنادار بین دو متغیر با ۹۹٪ اطمینان تأیید می گردد.

میزان خطا در سطح $(\alpha = 0/01)$ کمتر است، فرض وجود رابطه معنادار بین ساختار و عملکرد در راستای اهداف توسعه شهری تأیید می گردد.

فرضیه تحقیق و اثبات آن بر اساس نظرات اعضا :

فرضیه تحقیق : ساختار سازمان های غیردولتی زیست محیطی بر عملکرد آن ها در راستای اهداف توسعه شهری مؤثر است.

اثبات فرضیه تحقیق : ضریب همبستگی $(0/341)$ و سطح معناداری صفر محاسبه گردید. چون میزان سطح معناداری از

آزمون پارامتری از نوع پیرسون

		ساختار	عملکرد
ساختار سازمان های غیردولتی	ضریب همبستگی پیرسون	۱	۰/۳۴۱(**)
	سطح معناداری	۰	۰
	تعداد مشاهدات	۱۸۵	۱۸۵
عملکرد در راستای توسعه شهری	ضریب همبستگی پیرسون	۰/۳۴۱(**)	۱
	سطح معناداری	۰	۰
	تعداد مشاهدات	۱۸۵	۱۸۵

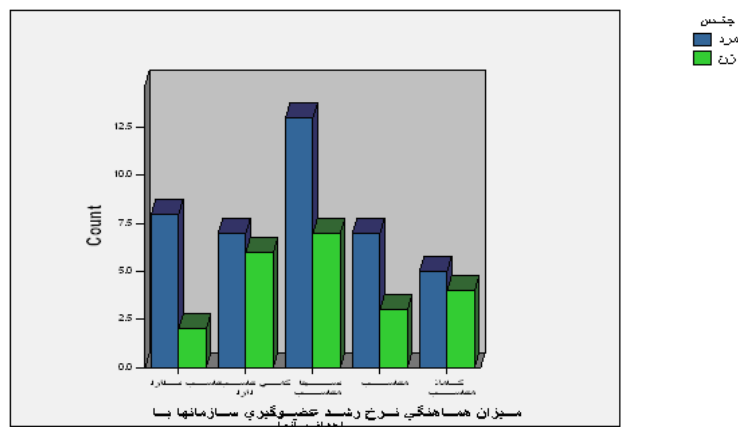
(**) = وجود رابطه معنادار بین دو متغیر با ۹۹٪ اطمینان تایید می گردد.

نتایج تحقیق

الف- نتایج نظرسنجی از مدیران سازمان های غیردولتی سؤال ۱. هماهنگی نرخ رشد عضوگیری سازمان ها با اهداف آن ها

در راستای توسعه شهری چه میزان بوده است ؟

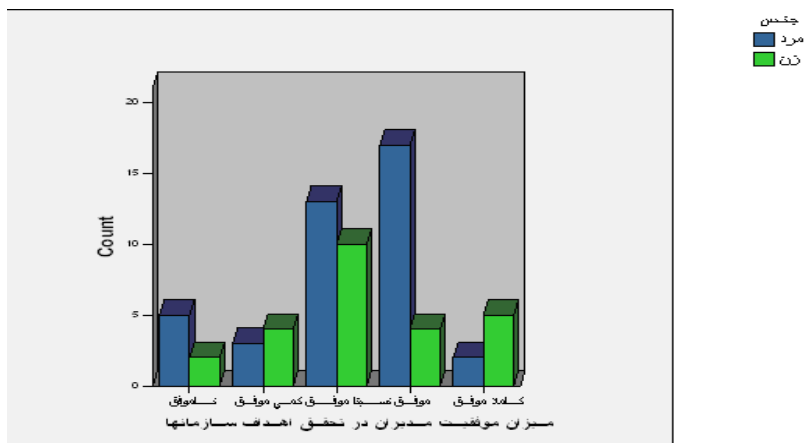
زیست محیطی استان تهران

مجموع	میزان هماهنگی نرخ رشد عضوگیری سازمان ها با اهداف آن ها در راستای توسعه شهری					جنس
	کاملاً متناسب	متناسب	نسبتاً متناسب	کمی تناسب	تناسب ندارد	
۴۰	۵	۷	۱۳	۷	۸	مرد
۲۲	۴	۳	۷	۶	۲	زن
۶۲	۹	۱۰	۲۰	۱۳	۱۰	مجموع

سؤال ۲. موفقیت مدیران در تحقق اهداف سازمان ها در راستای توسعه شهری چه میزان بوده است؟

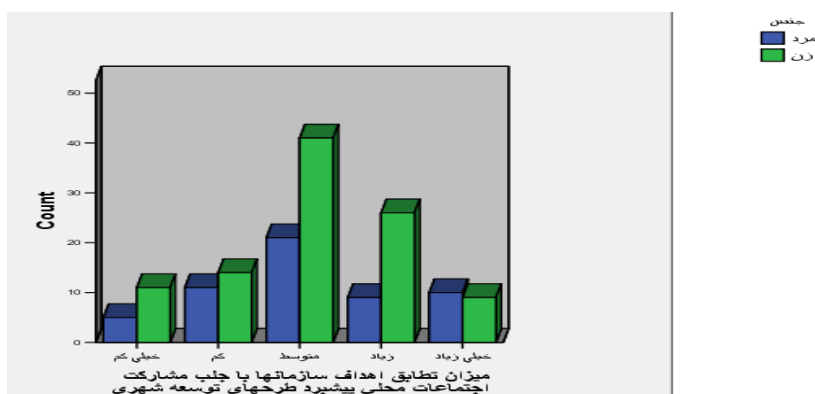
* نتیجه گیری : میزان نرخ رشد عضوگیری در سازمان ها ، با اهداف آن ها در راستای توسعه شهری نسبتاً متناسب بوده است.

مجموع	میزان موفقیت مدیران در تحقق اهداف سازمان ها					جنس
	ناموفق	کمی موفق	نسبتاً موفق	موفق	کاملاً موفق	
۴۰	۵	۳	۱۴	۳	۵	مرد
۲۵	۲	۴	۴	۴	۵	زن
۶۸	۷	۲۳	۲۱	۷	۱۰	مجموع

سؤال ۳. میزان تطابق اهداف سازمان ها با جلب مشارکت مردم جهت پیشبرد طرح های توسعه شهری چقدر بوده است؟

* نتیجه گیری : میزان موفقیت مدیران در جهت تحقق اهداف سازمان ها در راستای توسعه شهری موفقیت کمی داشته است.

مجموع	میزان تطابق اهداف سازمان ها با جلب مشارکت مردم					جنس	
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم		
۵۶	۱۰	۹	۲۱	۱۱	۵	مرد	زن
۱۰۱	۹	۲۶	۴۱	۱۴	۱۱		
۱۵۷	۱۹	۳۵	۶۲	۲۵	۱۶	مجموع	

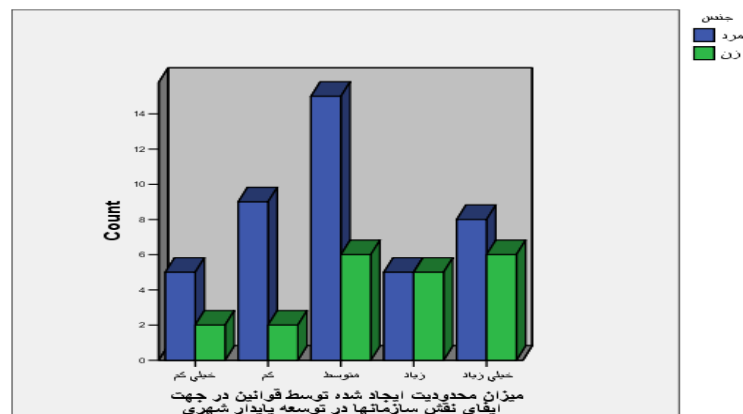
سؤال ۴. محدودیت ایجاد شده توسط قوانین در جهت ایفای

* نتیجه گیری : از دیدگاه اعضا اهداف سازمان ها ، به میزان

نقش سازمان ها در توسعه شهری چه میزان بوده است ؟

متوسط با جلب مشارکت مردم جهت پیشبرد طرح های توسعه

شهری تطابق دارد

مجموع	محدودیت ایجاد شده توسط قوانین در جهت ایفای نقش سازمان ها در توسعه شهری					جنس	
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم		
۴۲	۸	۱۵	۹	۵	۵	مرد	زن
۲۱	۶	۶	۲	۵	۲		
۶۳	۱۴	۲۱	۱۱	۱۰	۷	مجموع	

ب - نتایج نظرسنجی از اعضای سازمان های غیر دولتی

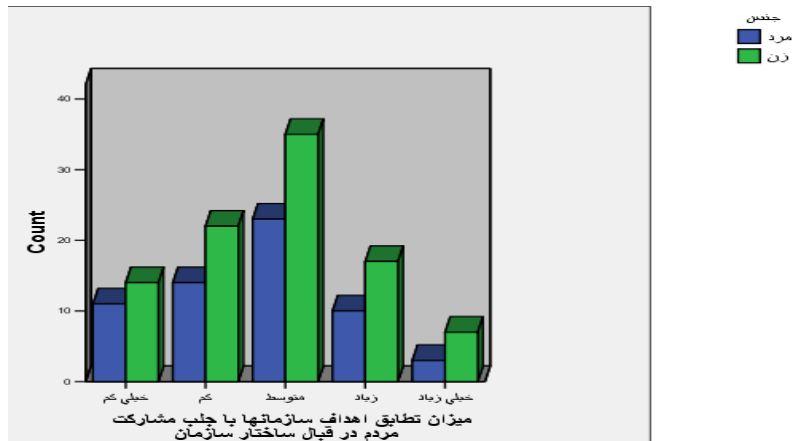
نتیجه گیری : قوانین و مقررات به میزان زیاد ، مانع ایفای نقش

زیست محیطی استان تهران

مثبت سازمان ها در جهت توسعه پایدار شهری بوده است

سؤال ۱. اهداف سازمان ها چه میزان با جلب مشارکت مردم

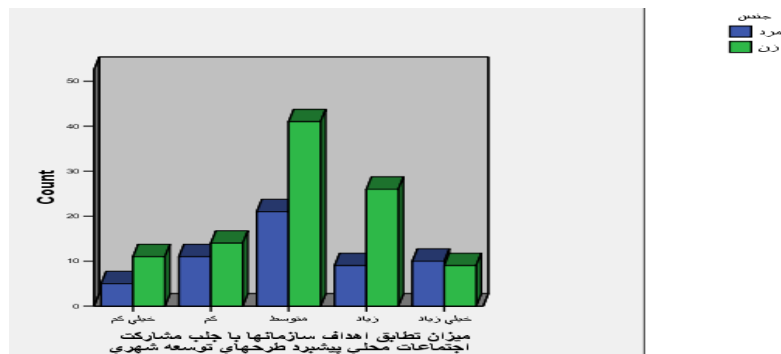
در جهت توسعه شهری مطابقت دارد ؟

مجموع	میزان تطابق اهداف سازمان ها با جلب مشارکت مردم در راستای توسعه شهری					جنس
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۶۱	۳	۱۰	۲۳	۱۴	۱۱	مرد
۹۵	۷	۱۷	۳۵	۲۲	۱۴	زن
۱۵۶	۱۰	۲۷	۵۸	۳۶	۲۵	مجموع

سؤال ۲. موفقیت سازمان ها با جلب مشارکت اجتماعات محلی جهت پیشبرد طرح های توسعه شهری چه میزان بوده است؟

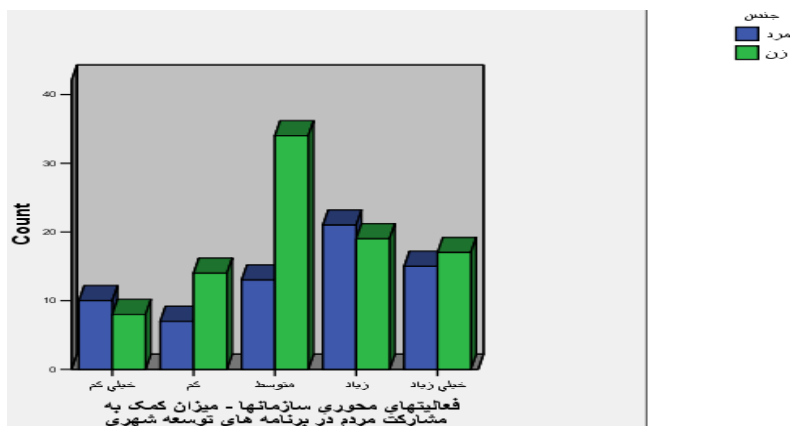
نتیجه گیری : از دیدگاه اعضا اهداف سازمان ها ، به میزان متوسط با جلب مشارکت مردم در راستای توسعه شهری تطابق دارد.

مجموع	موفقیت سازمان ها با جلب مشارکت اجتماعات محلی					جنس
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	
۵۶	۵	۱۰	۱۱	۲۱	۹	مرد
۱۰۱	۱۱	۹	۱۴	۴۱	۲۶	زن
۱۵۷	۱۶	۱۹	۲۵	۶۲	۳۵	مجموع

نتیجه گیری : از دیدگاه اعضا موفقیت سازمان ها در جلب مشارکت اجتماعات محلی جهت پیشبرد طرح های توسعه شهری کم بوده است.

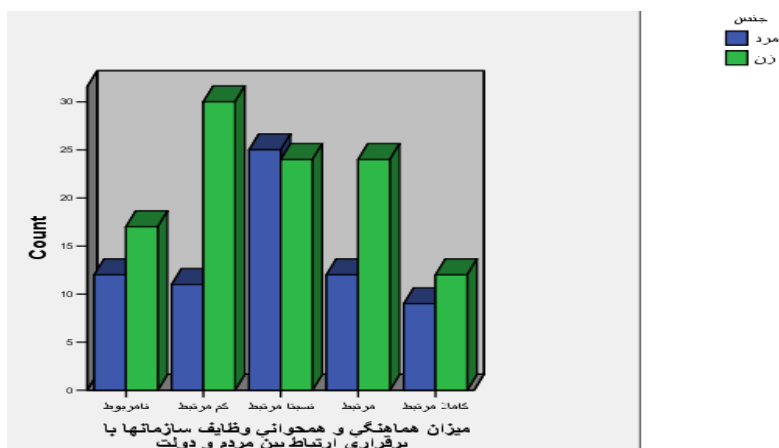
سؤال ۳- فعالیت های محوری سازمان ها چه میزان کمک به مشارکت مردم در برنامه های توسعه شهری کرده است؟

مجموع	فعالیت های محوری سازمان ها - کمک به مشارکت مردم در توسعه شهری					جنس	مرد	زن
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد			
۶۶	۱۰	۷	۱۳	۲۱	۱۵	مرد	۶۶	۹۲
۹۲	۸	۱۴	۳۴	۱۹	۱۷			
۱۵۸	۱۸	۲۱	۴۷	۴۰	۳۲	مجموع		

نتیجه گیری: فعالیت های محوری سازمان ها، به میزان متوسط در جهت کمک به مشارکت مردم در برنامه های توسعه شهری بوده است.

سؤال ۴- چه میزان وظایف سازمان ها با برقراری ارتباط بین مردم و دولت در راستای توسعه شهری همخوانی داشته است ؟

مجموع	میزان هم خوانی وظایف سازمان ها با برقراری ارتباط بین مردم و دولت در راستای توسعه شهری					جنس	
	نامربوط	کم مرتبط	نسباً مرتبط	مرتبط	کاملاً مرتبط		
۶۹	۱۲	۲۵	۱۱	۱۲	۹	مرد	
۱۰۷	۱۷	۲۴	۳۰	۲۴	۱۲	زن	
۱۷۶	۲۹	۴۹	۴۱	۳۶	۲۱	مجموع	

نتیجه گیری : وظایف سازمان ها با برقراری ارتباط بین مردم و دولت در راستای توسعه شهری ارتباط کمی داشته است.

بحث و نتیجه گیری

بر اساس یافته های تحقیق این نتیجه حاصل گردید که در شرایط فعلی سازمان ها و با توجه به مشکلات موجود، این سازمان ها در فرآیند توسعه شهری استان تهران در حد کم و جزئی اثرگذار هستند و نقش های کوچکی را در توسعه شهری ایفا می کنند، ولیکن این نقش چندان قابل ملاحظه نمی باشد. می توان گفت با توجه به انتظاراتی که از سازمان های غیردولتی زیست محیطی می رود، این سازمان ها به دلیل مشکلات درونی و بیرونی متعدد، تاکنون نتوانسته اند در فرآیند توسعه شهری استان تهران نقشی کلیدی و تعیین کننده ایفا نمایند.

پیشنهادها

راهکارهایی که جهت افزایش نقش سازمان های غیردولتی زیست محیطی در فرآیند توسعه شهری استان تهران، می توان بر اساس جمع بندی نظرات مصاحبه شوندگان (مدیران) پیشنهاد نمود عبارتند از :

۱. جلب مشارکت اجتماعات محلی جهت پیشبرد اهداف توسعه شهری
۲. کمک به مشارکت مؤثر اعضا در جهت اجرای فعالیت های مرتبط با توسعه شهری
۳. تعیین چهارچوبی نهادی برای توسعه پایدار شهری

از طریق مردم محوری

۴. همکاری و تعامل با سازمان های دولتی در اجرای طرح های توسعه شهری نظیر مدیریت مواد زاید، بازیافت، طراحی و نگه داری فضای سبز و ...

۵. اطلاع رسانی مناسب سازمان های غیردولتی به مردم در خصوص مفهوم و مؤلفه های توسعه شهری.

۶. برنامه ریزی مناسب برای توانمند سازی اعضا در امور آموزشی، ترویجی، تحقیقی و اجرایی در جهت پیشبرد طرح های توسعه شهری.

۷. اجرای کارگاه های آموزشی برای عموم مردم در اماکن عمومی و ایجاد حساسیت بین مردم درمورد واژه توسعه شهری.

۸. برگزاری همایش، سمینار و نشست هایی با مسئولان دولتی در خصوص اجرای مؤثر طرح های توسعه شهری و بحث و تبادل نظر درمورد تدوین راهکارهای مناسب در این خصوص.

۹. فعالیت سازمان ها به صورت تخصصی و متمرکز در یکی از زمینه های توسعه شهری مرتبط با محیط زیست مانند موارد زیر باشد :

بهبود سازی مصرف انرژی - کاهش و کنترل آلودگی های آب، خاک، هوا و صوت - بازیافت مواد زاید - فضای سبز - بهداشت محیط زیست - فرهنگ سازی برای اقشار مختلف (زنان خانه دار، کودکان، جوانان و غیره) - پیشگیری از حوادث در محیط زیست شهری - ارتقای فرهنگ زیست محیطی جامعه - تغییر الگوهای ناپایدار تولید و مصرف

۱۰. توجه به ابعاد مختلف توسعه شهری نظیر توسعه

سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و زیست

۱۹. همکاری مؤثر سازمان های غیردولتی زیست محیطی با کمیته مدیریت توسعه پایدار شهری و هماهنگ کردن برنامه های سازمان ها با طرح های ملی.

۲۰. رایج تجارب سازمان ها در مورد موانع اجرای طرح های توسعه شهری به صورت مکتوب به دیگر سازمان ها جهت استفاده از تجارب یکدیگر.

۲۱. تأسیس سازمان هایی که به طور اختصاصی در زمینه اعتلای فرهنگ توسعه شهری و اجرای طرح های مرتبط با توسعه شهری فعالیت نمایند.

منابع

۱. اسدی، سیدمحسن، نسرین اوتادی، ۱۳۸۵، " نقش مشارکت مردمی در توسعه پایدار شهری"، مجموعه مقالات ششمین همایش انجمن متخصصان محیط زیست ایران
۲. امینی، فرهاد، ۱۳۷۸، " بررسی نقش سازمان های غیردولتی زیست محیطی در دستیابی به مشارکت مردمی به منظور حفاظت از محیط زیست"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده محیط زیست دانشگاه تهران
۳. سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۴، "دومین گزارش وضعیت محیط زیست ایران"، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست
۴. بحرینی، سیدحسین، فرهاد امینی، ۱۳۷۹، " نقش سازمان های غیردولتی زیست محیطی در دستیابی به مشارکت مردمی به منظور حفاظت از محیط زیست در ایران"، مجله محیط شناسی، شماره ۲۶
۵. بلمکی، بهنام، ۱۳۸۳، " بررسی نقش سازمان های غیردولتی محیط زیست در اجرا و تدوین مابانی توسعه پایدار در برنامه سوم توسعه کشور"، جلد پنجم مجموعه مقالات همایش سیاست ها و مدیریت و برنامه ریزی توسعه

- محیطی در برنامه ریزی جهت جلب مشارکت مردم در مسایل زیست محیطی.
۱۱. بررسی دقیق وضعیت فعلی مؤلفه های توسعه شهری نظیر انسان، فرهنگ، آموزش، علم، اخلاق، امنیت، مشارکت و محیط زیست در جامعه ایران و تدوین سیاست ها، برنامه ها، اهداف و طرح هایی در جهت اعتلای توسعه شهری.
 ۱۲. تلاش در برقراری یک ارتباط متعادل و منطقی بین مثلث عاملان توسعه شهری، یعنی دولت، سازمان های غیردولتی و سازمان های بین المللی
 ۱۳. تدوین راهبردهای مناسب در سازمان ها برای رسیدن از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب در زمینه توسعه شهری.
 ۱۴. مطالعه و بررسی عملکرد سازمان های غیردولتی زیست محیطی موفق دنیا و الگوبرداری از آن ها جهت اجرای طرح ها و تجارب آن ها در اجرای طرح های توسعه شهری.
 ۱۵. مشاوره با متخصصان علوم اجتماعی در زمینه شناخت عوامل مؤثر بر رشد و گسترش توسعه شهری در ایران.
 ۱۶. با توجه به این که ابزارهای اجرای طرح های توسعه شهری در هر جامعه ای با جامعه دیگر متفاوت است، طرح های توسعه شهری با توجه به شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و زیست محیطی ایران تدوین و در واقع بومی سازی گردد.
 ۱۷. تدوین طرح های توسعه شهری استان تهران براساس شرایط اقتصادی و اجتماعی و زیست محیطی هر منطقه (تهیه طرح هایی اختصاصی برای مناطق ۲۲ گانه شهر تهران و شهرستان های استان تهران).
 ۱۸. آگاهی از تحولات و برنامه های جهانی در محیط زیست و توسعه شهری مانند دستورکار ۲۱، بیانیه ریو، برنامه اجرائی ژوهانسبورگ و اجرای اصول آن ها در توسعه شهری استان تهران.

۶. ستاری، زهرا، ۱۳۸۰، " دیدگاه های مدیریتی در زمینه حل مشکلات تشکل های غیردولتی زیست محیطی در ایران"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده محیط زیست و انرژی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران
۷. UNDP, 2000, "Sustainable Development and NGOs, Friends of nature", www.sciencedirect.com
۸. شعاریان ستاری، الناز، "نقش سازمان های غیردولتی در گسترش حقوق محیط زیست"، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده محیط زیست و انرژی، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران.